

В агглютинативных языках производная природа предложного транспонирования ограничивается образованием ряда суффиксов. Однако их следы никуда не делись и до некоторой степени держались в секрете и были открыты. В результате сравнительного исследования определяется генетическая универсальность языкового феномена, восстанавливаются скрытые смыслы в агглютинативных языках на основе сравнения материалов аналитически-склонных языков. Это наглядный пример того, что все языки генетически равны.

Rəyçi prof. Yusifov M.İ.

Azərbaycan dili kafedrasının 18 mart 2021-ci il tarixli onlayn iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 20 mart 2021-ci il

UOT:81.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ OMONİM VARIANTLAR

Nəsimova Gülnara Şaməddin qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

gulnarnsibova6@gmail.com

Xülasə: *Azərbaycan dilində omonimlərin formalaşma üsulları çox zəngin olmuşdur. Şəkilçisizlik mərhələsinin məhsulu kimi omonimlər tarixən yeni sözyaratma prosesində mühüm rola malik olmuşdur. İlk monosillabizm mərhələsində insan və ətraf mühit münasibətlərinin genişlənməsi sayəsində informasiya aktivliyi canlanmağa başlamış, əşya və hadisələrin adlandırılması üçün yeni anlayışlar yaranmağa başlamışdır. Həmin mərhələdə yeni anlayışların ifadə olunması üçün baş verən tələbatə uyğun söz modelinin formalaşması imkanları məhdudiyyətlə üzləşmişdir. Başqa sözlə, dil strukturu güclü informasiya axını qarşısında yeni modellərin yaranmasına baş verən tələbatı ödəyə bilməmişdir. Odur ki, yeni anlayışların ifadəsi üçün dildə mövcud olan modellər aparıcı mövqeyə keçmişdir. Bu mərhələdə baş verən omonim tipləri isim və ya feili nitq hissələrinə aidiyyətindən asılı olmayaraq oxşar semantik mühit çərçivəsindəki dil vahidləri əsasında formalaşmışlar. Sonrakı mərhələdə isə dildə baş vermiş monosillabik model bolluğu hətta mənaca bir-biri ilə əlaqəsi olmayan monosillablarda da əhatə etmişdir. Belə omonim cərgələri tam müstəqil mənaya malik olan sözlərdən təşkil olunduğu üçün onların ənənəvi omonimlərdən fərqləndirilməsi məqsədi ilə bu məqalədə şərti omonim variantları ifadəsindən istifadə edilir. Omonim variantları Azərbaycan dilində zəngin olan monosillabik köklər üzərində qurulduğundan onların təkamül prosesində zəngin ənənələr formalaşmışdır. Belə omonimlər bir dilin özündəki monosillablarda qurulduğundan onlar təsadüfi yox, tamamilə qanunauyğun əsaslar üzərində inkişaf etmişdir.*

Açar sözlər: eyniköklülük, variantlılıq, semantik mühit, derivasiya prosesi, təkamül

Ключевые слова: однокоренность, вариантность, семантическая среда, деривационный процесс, эволюция

Key words: single rootness, variance, semantic environment, derivation process, evolution

Azərbaycan dilində eyniköklü, əsl və məcazi omonimlər olduğu kimi eyniköklü olmayan, kök cəhətdən zahiri oxşarlıq nümayiş etdirən omonim variantları da mövcuddur. Monosillabizm mərhələsində informasiyaların eyniköklü omonimlərlə ifadəsi intensivləşdiyindən sonrakı mərhələdə də omonimlərin oxşar köklər üzərində bərqərar olunması davamlı bir ənənəyə çevrilmişdir. Bunun nəticəsində eyni mənşəli kökdən törəyən omonimlərlə yanaşı oxşar kök əsasında formalaşan omonim tipləri də meydana gəlmişdir. Dilçilikdə omonimlərin mənaca bir-birindən fərqli anlayışları bildirməsi barədəki fikirlər

dominantlığa çevriliyindən müştərək semantik mühitdən törəyən eyniköklü omonimlərlə mənə uyğunluğu olmayan və oxşar köklərin təməlində yaranmış omonimlərin bir-birindən fərqləndirilməsinə diqqət yetirilməmişdir. Halbuki omonimlərin təkamülü prosesində eyni semantik mənşədən olmayan omonimlərin oxşar kök üzərində formalaşması prosesi də mövcud olmuşdur. Bu onu göstərir ki, omonimlər monosillabizm mərhələsinin derivasiya prosesində çox böyük informasiya potensialına malik olan söz qrupları kimi formalaşmışdır. Bir-biri ilə mənə yaxınlığı olmayan omonimlərin bu növləri ənənəyə uyğun olaraq eyni model üzərində köklənmişdir. Ona görə də prinsipcə onları əvvəlki növlərdən fərqləndirmək çətinləşmişdir. Omonimlərin bu növlərinin özləri də öz inkişafı dövründə zəngin bir ənənə yaratmış və struktur cəhətdən eyniköklü, eyni semantik mənşəli omonimlərdən fərqlənməmişlər. Azərbaycan dilində omonimlərin yeni bir ənənəsini yaratmış bu tipli söz qruplarını şərti olaraq omonim variantları adlandırmaq mümkündür. Belə omonimlər ənənəvi omonimlərdən fərqlənərək ümumi semantik mühit çərçivəsindən kənarda fərdi semantik anlayışla səciyyələnən tam müstəqil mənə xüsusiyyətlərinə malik olurlar. Omonim variantları kimi formalaşmış fərdi semantik xüsusiyyətə malik olan söz qruplarında da həm eyni nitq hissəsinə və həm də müxtəlif nitq hissəsinə aidiyyətlik vardır. Lakin onlar eyni semantik mühitdən törəmədiyinə görə buradakı müxtəlif nitq hissələrinə aidiyyətlik korrelyativlik kimi də nəzərə alınmaya bilər. Məsələn, *çal* (yerə çalmaq) sözü ilə *çal* (ağ-qara rəng) sözləri quruluşca zahiri oxşarlığa malikdir. Lakin onların arasındakı oxşarlıq zahiridir. Odur ki, belə omonimlər zahiri və ya kvaziomonimlik kimi adlandırılı bilər. Bunun kimi *qır* (sındır) sözü ilə *qır* (qətran) sözləri arasında da heç bir semantik əlaqə mövcud deyildir. Ona görə də bunlar dildə şərti omonimlik xarakteri daşıyır. Bununla belə bu tipli omonimlərin özlərini təsadüfi oxşarlıq kimi nəzərə almaq olmaz. Çünki şaxələnmiş semantik mühitə malik belə omonimlər dildə əvvəlcədən mövcud olan vahid bir modelin üzərində formalaşmışdır. Bu tipli omonimlər tamam fərqli mənalar üzərində qurulduğundan onların özlərini də tam sinkretik omonim kimi nəzərə almaq olar. Azərbaycan dilindəki omonim variantları kimi təşəkkül tapmış tam sinkretizmlər başqa dillərlə təsadüfi səs oxşarlığına malik olan omonimlərdən köklü surətdə fərqlənir. Baba Məhərrəmli sinkretik tipli köklərin mövcudluğunu ilkin söz yaradıcılığı üsullarından biri hesab edir və bu fikrin irəli sürülməsində o tamamilə haqlıdır. Eyni zamanda, Baba Məhərrəmlinin tədqiqatında xüsusilə, ad-feil korrelyasiyası üzrə formalaşan omonimlərdə derivativ və qrammatikliyin özünün də sinkretik vəhdətdə olduğu təqdir edilir [8, 102]. Omonimlərin sözyaratmada rolu, universallığı, təkamülü və semantik mühiti barədə əvvəllər də bitkin bir təəvvür olmadığından hətta təsadüfi səs oxşarlığına malik olan sözlər belə omonim variant kimi səciyyələndirilmişdir. Baba Məhərrəmlinin qeyd etdiyinə görə eyniköklü olmayan və bəzən də müəyyən səs dəyişkənliyi üzrə üzrə bir-birinə formal bənzəyən sözlər A.N.Kononov kimi məşhur dilçinin təəvvüründə də omonim kimi təəssürat yaratmışdır [8, 102]. Ancaq ad-feil korrelyasiyası üzrə formalaşmış omonimlərdə qrammatikliklə derivativliyin vəhdət təşkil etməsi məsələsinə gəlincə bu məsələyə münasibət görkəmli türkoloq N.A.Baskakov tərəfindən də təqdir edilmişdir [1, 106].

Ad-feil korrelyasiyası üzrə formalaşmış omonim variantlar qismindəki dil vahidlərinin funksional xarakterinə gəlincə demək olar ki, onların barəsində fikir birliyi hiss olunmur. Məsələn, A.T.Kaydarova görə ad-feil korrelyasiyası üzrə formalaşmış mənə yaxınlığı olmayan omonimlərin formalaşması türk dillərinin aqlütinativ quruluşu ilə bağlı olmuşdur [7, 85-91]. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, omonimliyin aqlütinasiya ilə heç bir üzvi əlaqəsi yoxdur. Çünki omonimlik informasiya aktivliyi üzrə yaranmış yeni anlayışların ifadə vasitəsi kimi dilin şəkilsizlik mərhələsinin məhsuludur. Şəkilçilik mərhələsində isə monosillabik omonim yaranması prosesi öz dövrünü başa çatdırmış, ancaq mövcud monosillablar üzərində onların qrammatik derivatları formalaşmışdır. Burada aqlütinasiya ilə əlaqədar onu demək olar ki, aqlütinasiya mərhələsində oxşar, hazır köklər əsasında bir-biri ilə mənə əlaqəsi olmayan sözlərin formalaşması istisna deyildir. Təsadüfi oxşarlığın omonimliyə münasibətinə

gəlincə onu demək olar ki, belə oxşarlıq dillərin struktur tərkibindəki dəyişmələrdə müşahidə edilə bilər. Lakin onların omonim olub-olmaması sual şəklində qalır. Omonim variantları barədə söhbət gedirsə bu variantlar dildə əvvəlcədən mövcud olan müvafiq monosillablaların üzərində qurulur. Bu da tamamilə qanunauyğun bir haldır. Çünki bir dildə yaranmış yeni anlayış məhz həmin dildəki hazır modelin üzərinə yüklənir. Bu qədər deyilənlər ondan ötrüdür ki, bəzən omonimlər barədə bəhs edilərkən onların daxili və xarici tipli növləri də bir birindən fərqləndirilir. Daxili omonimlər bir dilin özündə yarananlar, xarici omonimlər isə ya omonim cütlərindən birinin, ya da hər ikisinin əcnəbi dil mənşəli olanlar kimi fərqləndirilir. Ancaq omonimlər monosillabizm mərhələsində hər bir dilin özünəməxsus sözyaratma tələblərinə uyğun şəkildə formalaşdığından və omonim tərkiblərin arasında hər hansı struktur-semantik bağlılığın baş verdiyindən onlar vahid bir paradigma üzrə törəmişlər. Ona görə də yad dil elementləri hər hansı bir dilin omonim paradigmasına daxil olmur. Hərçənd, omonimlər barədəki tədqiqatlarda ənənəvi təsəvvürə xas olan “xarici omonimlər” məsələsi təqdir edilir. Məsələn, Səlim Cəfərov əcnəbi dil sözlərinin oxşarlığına görə omonimləri belə təsnif edir: 1) ərəb dilindən gələnlər; 2) fars dilindən gələnlər; rus dilindən gələnlər. Məsələn, ərəb dilindən gələnlər başlığı altında Azərbaycan dilinə məxsus *ağıl* (tövlə) – *ağıl* (ərəb dilində şüur, düşüncə), *aşır* (topuq sümüyü) – *aşır* (el sənətkarı) – *aşır* (ərəbcə eşqli olan), *dava* (farsca dərman) – *dava* (ərəbcə döyüş, müharibə, qarşıdruma, münaqişə), *dəf* (ərəbcə çalğı aləti) – *dəf* (ərəbcə kənara qoyma) [2, 27] kimi nümunələr göstərilir. Bunlar aydındır ki, zahiri oxşarlıqdır, Azərbaycan dilinin ilkin sözyaratma mərhələsinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Digər tərəfdən, səs oxşarlığının özü də şərtidir. Belə ki, məsələn, Azərbaycan dilində işlənən *ağıl* sözü ərəb dilində *əql* (عقل) *dava* sözü isə fars dilində deyil ərəb dilində *dəva* (دوا) və *dəəva* (دعاء) şəklində *dərman* və *döyüş* *dəf* sözü ərəbcə *dəf* (دف) (qaval) və *dəəf* (دعاف) (itələmə) mənasındadır ki, bunların Azərbaycan dili omonimliyində heç bir aidiyyəti yoxdur. Burada, həmçinin *bal* (Azərbaycan dilində arı məhsulu) – *bal* (rusca şənlik) – *bal* (rusca dərəcə ölçüsü), *qaz* (Azərbaycanca quş növü) – *qaz* (rusca yanacaq növü) və s. kimi digər nümunələr də omonimlər adı altında izah edilir [2, 27]. Azərbaycan dilində bu tipli zahiri oxşarlıqla səciyyələnən sözlər mövcuddur. Lakin onlar ümumi halda heç bir parametrlə Azərbaycan dilinin omonim paradigmasına daxil olmur. Bunlar ancaq zahiri oxşarlıqdır və zahiri oxşarlıq kimi də nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan dilinin özündə hətta ilkin omonimlərin ənənəvi təkamülü üzrə formalaşmış omoform, omefon, omoqraf kimi nümunələr də vardır ki, onların özü də omonimlər kimi yox, omonimlərə bənzər nümunələr hesab edilir. Ə.Dəmirçizadə yazır ki, “hər bir dildə olduğu kimi Azərbaycan dilində də bir sıra sözlər ya tələffüzçə, ya yazılışca, ya da morfoloji quruluşca omonimlərə çox oxşayır. Belə sözlər dilçilik ədəbiyyatında omofon, omoqraf və omoform adları ilə tanınan sözlərdir [3, 141]. Oxşar mülahizələrə, hətta Səlim Cəfərovun, Həsərət Həsənovun və Türkan Əfəndiyevanın da tədqiqatlarında rast gəlmək olur” [4, 74, 76; 5, 54-58; 6, 34-35].

Dildə tonal və məcazi omonimlərin yaratdığı təməl üzərində bərqərar olan müxtəlifköklü omonimlər də dilin yeni sözyaratma prosesində özünəməxsus leksik-semantik mühit yaratmışdır. Omonimlərin bu növləri zaman-zaman inkişaf edərək özünün zəngin ənənələrini formalaşdırmışdır. Onların əsasında da omonim potensialının kəmiyyəti qat-qat artmışdır. Dilin şəkildəşmə prosesində ənənəvi omonimlərin formalaşma imkanları məhdudlaşsa da müxtəlifköklü omonimlər onların ənənələrini bir-birinə yaxın olmayan sözlərin omonim variantı yaratmaqla davam etdirmişlər. Müxtəlifköklü omonimlər omonimyaratma ənənələrini ad-ad, ad-feil və feil-feil ardıcılığı üzrə davam etdirmişdir. Bunlara dair aşağıdakı kimi nümunələri misal göstərmək olar:

1.1. Ad-ad ardıcılığı üzrə

Müxtəlifköklü omonimlərin formalaşması aqlütinasiya mərhələsinin başlanğıcı dövrünə təsadüf etdiyindən onları təşkil edən tərkiblərin bəziləri müstəqil mənasını saxladığı halda bəzilərinin ilkin mənasını derivativ variantlar üzrə təyin etmək olur. Məsələn, *ağ* sözü

müstəqil bir vahid kimi rəng mənasını bildirir. Ancaq *ağ-* köklü *ağrı*, *ağır*, *ağla*, *ağız* sözlərində həmin kökün ayrılıqda hansı mənada işləndiyi bəlli olmur. Onların mənaları derivativ variantdan məlum olsa da həmin sözlərdəki mənaların heç biri rəng anlayışı ilə oxşarlıq bildirmir. Eyni qayda üzrə məsələn, *ara* (axtar) – *ara* (məsafə) – *artıq* (çox) – *ard* (arxa) – *arı* (həşərat) – *arıq* (zəif) sözlərinin *ar-* tərkibini onların derivativ variantları üzrə qarşılaşdırdıqda həmin sözlərin hər birinin ayrı-ayrı mənalar bildirdiyini görmək olar.

Azərbaycan dilindəki *al-* köklü sözlərin müqayisəsində də həmin kökün və ona struktur cəhətdən omonim olan digər sözlərin başqa-başqa, bir-biri ilə əlaqə çərçivəsinə sığmayan anlayışlar bildirdiyi məlum olur. Məsələn, *al-* kökü isim kimi hiylə, sifət kimi tünd qırmızı mənasını bildirir. Eyni kök modeli üzərində həmçinin, bir-biri ilə mənə əlaqəsi olmayan *alt* (aşağı), *alın* (başın qarşı hissəsi), *alaq* (alaq otu) kimi sözlər də formalaşmışdır ki, bunların hər birində əvvəlcədən mövcud olan bir kök modeli iştirak edir.

1.2. Feil-feil ardıcılığı üzrə

Feil-feil ardıcılığı üzrə baş verən omonim köklü sözlərdə də eyni kök əsasında formalaşmış sözlərin hər birində mənə uyğunluğu olmayan anlayışlar bildirilir. Məsələn, *öt* sözü feil kimi müstəqil mənada *ötüb keçmək* anlayışı bildirir. Həmin kök modeli üzərində qurulan *ötmək* sözü isə eyni zamanda *ötüb keçməklə əlaqəsi olmayan danışmaq, oxumaq* (*ötüb yorma*q, *bülbül kimi ötmək*) mənasını da bildirir. Bunun kimi *üz-* kökü əsasında formalaşmış *üzmək* sözü *qoparmaq*, *suda çimmək*, *yax* kökü əsasında formalaşmış *yanmaq* (*yanıb-yaxılmaq*) və *yaymaq* (*yağ yaxmaq, palçıq yaxmaq, rəng yaxmaq*), *göy* kökü əsasında düzəlmiş *göyərmək* (*göy rəngə boyanmaq*) və *göyümək* (*yanmaq*) sözləri arasında mənə əlaqələri mövcud deyildir.

1.3. Ad-feil korrelyasiyası üzrə

Omonim variantlarının formalaşması üçün dildə monosillab bolluğunun mövcudluğu imkanları əsasında müxtəlif nitq hissələrinə aid sözlərin də eyni kök modeli üzərində qurulması prosesi baş vermişdir. Buna nümunə kimi ad-feil korrelyasiyası üzrə yaranan aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *bit* (həşərat) – *bit* (bitmək, tamamlanmaq), *ara* (məsafə) – *ara* (axtar), *al* (hiylə) – *al* (almaq), *çal* (rəng) – *çal* (oğurla), *don* (paltar) – *don* (şaxta, donmaq), *it* (heyvan) – *it* (itmək), *çat* (qırıq) – *çat* (yetişmək), *qay(a)* (daş) – *qay(ıt)* (qayıtmaq) *böy(ür)* (yan, ətraf) – *böy(ür)* (qışqır).

Bu nümunələrdəki *bit* sözü həşərata aid ad bildirir və hərəkət bildirən bitmək sözü ilə heç bir mənə əlaqəsinə malik deyildir. Həmçinin, *ara* sözü məsafə mənasında axtarmaq mənasındakı *ara* sözü ilə semantik əlaqəyə yaxınlaşmır. *Çal* sözü sifət nitq hissəsi kimi ağıl-qaralı rəng anlayışı bildirir. Eyni kök modeli üzərində qurulan *çalmaq* feilinin mənası isə ondan tamam fərqlidir. *Don* sözü isim kimi paltar, geyim mənası bildirdiyi halda donmaq sözü soyuqdan, şaxtadan üşümək, donmaq mənasında işlənir. *İt* sözü heyvan mənasında isim kimi işlənir, *itmək* sözü isə aralanmaq, çıxıb getmək, gözdən uzaqlaşmaq, uzaqlaşb getmək mənası bildirir. *Çat* sözü sifət kimi *qırıq*, sınığı olan mənasını bildirir. *Çatmaq* sözü isə feil kimi yetişmək, gəlmək, yerinə yetmək mənasını bildirir. *Qaya* sözünün kökü kimi işlənən *qay-* tərkibi əvvəlki sözlərdən fərqli olaraq müstəqil mənə bildirmir, ilkin kök modeli kimi müstəqil mənadan uzaqlaşmış bir formaya malikdir. Ancaq həmin kökdən isim kimi *qaya*, feil kimi *qayıtmaq* sözü düzəlir ki, onlar da formal kök eyniyyətinə malik olmaqlarına baxmayaraq aralarında heç bir semantik əlaqə müşahidə edilmir. Bunun kimi *böy* – kökü əsasında ətraf, yan mənasını bildirən *böyür* və *qışqırmaq* mənasındakı *böyürmək* sözü formalaşmışdır.

Bu nümunələrdən göründüyü kimi omonimlərin formalaşması dildə çox mürəkkəb, çox keşməkeşli bir mərhələnin nəticəsində baş vermişdir. Bu proses o qədər çevik, o qədər intensiv və o qədər rəngarəng olmuşdur ki, onun baş verməsi ilə əlaqədar saysız-hesabsız tədqiqatlar araşdırmalar aparılsa da yekun nəticə hasil olmamışdır. Ancaq hər bir tədqiqat, işi həqiqətə çatmaq yoluna cəhd kimi baş verdiyindən onların heç birini səmərəsiz və ya faydasız

hesab etmək olmaz. Fakt budur ki, omonimlər hər bir dildə mövcuddur, onlar dilin qədim sözyaratma prosesinin məhsuludur və müasir dillərdən biri kimi Azərbaycan dilində də müvafiq təkamül variantları üzrə öz ənənələrini davam etdirir.

Ədəbiyyat

1. Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков. Москва, Наука, 1972, 279 с.
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Maarif, 1970, 232 s.
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962, 271 s.
4. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 352 s.
5. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. B., Maarif, 1988, 308 s.
6. Həsənov H. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 168 s.
7. Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казакском языке. Алма-Ата, Наука, 1986, 328 с.
8. Məhərrəmli B. Türk dillərinin qədim leksikası. Bakı, Xəzər Universiteti, 2017, 272 s.

ВАРИАНТЫ ОМОНИМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Нясибова Гульнара Шамеддин кызы

Резюме

Способы формирования омонимов в азербайджанском языке были очень богаты. Как продукт стадии бессуффиксного способа, омонимы с давних времен играли важную роль в процессе словообразования. На ранних стадиях односложности, в связи с расширением отношений человека и окружающей среды, информационная деятельность начала возрождаться, и стали появляться новые концепции именования предметов и событий. На этом этапе способность формировать словесную модель в соответствии с потребностью в выражении новых понятий была ограничена. Другими словами, языковая структура не смогла удовлетворить потребность в новых моделях перед лицом сильных информационных потоков. Таким образом, существующие модели языка заняли лидирующие позиции для выражения новых понятий. Возникающие на этом этапе омонимические типы формируются на основе языковых единиц в рамках сходной семантической среды, независимо от того, принадлежат они к существительной или глагольной части речи. На следующем этапе обилие односложных моделей в языке охватило даже односложные, не связанные по значению. Поскольку такие омонимические строки состоят из слов с полностью независимыми значениями, в этой статье используется термин условные омонимические варианты, чтобы отличить их от традиционных омонимов. Поскольку в основе одноименных вариантов лежат односложные корни, богатые в азербайджанском языке, в процессе их эволюции сформировались богатые традиции. Поскольку такие омонимы основаны на односложных словах языка, они возникли на вполне законной основе, а не случайно.

VARIANTS OF HOMONYM IN AZERBAIJANI

Nyasibova Gulnara Shamaddin

Summary

The methods of forming homonyms in the Azerbaijani language were very rich. As a product of the stage of the non-adjective method, homonyms have played an important role in the process of word formation for a long time. In the early stages of monosyllabic, in connection with the expansion of relations between man and the environment, information activity began to revive, and new concepts of naming objects and events began to appear. At this stage, the ability to form a verbal model in accordance with the need to express new concepts was limited. In other words, the language structure has failed to meet the need for new models in the face of strong information flows. Thus, existing language models have

taken the lead in expressing new concepts. The homonymic types that arise at this stage are formed on the basis of linguistic units within a similar semantic environment, regardless of whether they belong to the noun or verb part of speech. At the next stage, the abundance of monosyllabic models in the language embraced even monosyllabic ones that are not related in meaning. Since such homonymic strings are composed of words with completely independent meanings, this article uses the term conditional homonymic variants to distinguish them from traditional homonyms. Since the variants of the same name are based on monosyllabic roots, rich in the Azerbaijani language, rich traditions were formed in the process of their evolution. Since such homonyms are based on the monosyllabic words of the language, they arose on a completely legal basis, and not accidentally.

Rəyçi: prof. Mübariz Yusifov

Azərbaycan dili kafedrasının 18 mart 2021-ci il tarixli onlayn iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 19 mart mart 2021-ci il

UOT 811:133.1

FRANSIZ DİLİNDƏ ARA SÖZ, ARA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ ARA CÜMLƏLƏRİN ƏSAS CÜMLƏ DAXİLİNDƏ MÖVQEYİ

Nəsrullayeva Nərinə Zülfəli qızı
AMEA Dilçilik İnstitutunun dissertantı
narminanasrullaeva@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə fransız dilində ara söz, ara söz birləşmələri və ara cümlələrin cümlədəki mövqeyi araşdırılır, onların mövqeyinin prosodik xüsusiyyətlərinə və cümləyə olan təsiri izah olunur. Ara sözlər, söz birləşmələri və ara cümlələr cümlədə müstəqil olduğuna görə onların mövqeyindəki yerdəyişmənin istifadə olunduqları cümləyə nə dəyişiklik etdiyini müşahidə edərək, onların intonasiyası haqda müəyyən nəticələrə gəlmək olar. Müəllif fransız dilində bəzi zərflərin – xüsusiylə, qiymətləndirmə kateqoriyasından olan zərflərin ara söz kimi istifadə olunması, durğu işarələrinin onların mənasına təsirini izah edir. Ara söz və ara cümlələrin mövqeyi ilə bağlı nümunələr göstərilir.*

Açar sözlər: ara sözlər, ara cümlələr, modal zərflər, prepozisiya, interpozisiya, postpozisiya

Ключевые слова: вводные слова, вводные предложения, модальные наречия, препозиция, интерпозиция, постпозиция

Key words: parenthetical words, parenthetical sentences, modal adverbs, preposition, interposition, postposition

Bildiyimiz kimi, ara elementlər cümlədə heç bir cümlə üzvü vəzifəsində çıxış etmir və daxil olduqları cümlədə müəyyən mənada danışanın verilən məlumata olan münasibətini əks etdirir. Bununla yanaşı, bəzən bu elementlər cümlənin mənasına da təsir etmiş olur. Belə ki, istifadə olunan ara sözün, ara söz birləşməsinin və ya ara cümlənin əks etdiridiyi məna dinləyəne çatdırılan məlumatın güman, şübhə, əminlik və s. olduğu haqda bilgi vermiş olur. Burada diqqəti çəkən məqamlardan biri də bu elementlərin cümlənin hansı mövqeyində istifadə olunmasıdır. Azərbaycan dilində ara elementlər cümlədə əsasən üç mövqedə işlənə bilər: 1) cümlənin əvvəlində - prepozisiya; 2) cümlənin ortasında - interpozisiya; 3) cümlənin sonunda - postpozisiya. Onlar mövqelərindən asılı olaraq özlərinə xas intonasiyaya malik olur.

Rus dilində də ara söz və ara cümlələr intensiv olaraq nitqdə istifadə olunur və onarı da, Azərbaycan dilində olduğu kimi, əsas üç mövqedə müşahidə etmək mümkündür.

İngilis dilində də parantezlər (ara elementlər) cümlədə əvvəldə, ortada və sonda işlənir. M.Qarayeva, S.Babayev “English Phonetics” kitabında ingilis dilində mövcud olan ara